

İTAAT KÜLTÜRÜNÜN OLUŞMASINDA HADİSLERİN ROLÜ

İlyas CANIKLI*

Abstract

THE ROLE OF THE HADITHES IN THE FORMATION OF THE SUBMISSION CULTURE

Throughout the history, the relationship between the rulers and the ruled ones has been developed in a specific hierarchical structure. The subjects concerning the quality of that relationship depend on that society. This is the same in Islamic political culture. The people who recognized Islam through the arrival of Divine Inspiration to Prophet Mohammed, implemented the doctrines of the Holy Koran and the practices (sunnas) of prophet Mohammed in their political lives. However, after the death of Prophet Mohammed, the matter of obedience hasn't been evolved in accordance with the core values of the Holy Koran and the practices of Prophet Mohammed.

Absolute obedience to the rulers isn't discussed in the Holy Koran and it never existed in the Prophet Mohammed's Prophet hood of 23 years. Contrary to that main conception, it is a common fact that there are some hadithes in the hadith literature which bring the rulers' rights in the foreground and force the ruled ones to abide them unconditionally. Accordingly, it is thought that it would be useful to re-read those hadithes in terms of their presence and accuracy. With the assistance of this article, it is aimed to make a contribution to the insight of the human being of the present day about the matter of obedience.

Keywords: Prophet, hadith, rulers, the ruled ones, submission culture, politics.

Giriş

Yöneten yönetilen ilişkisi sonucu ortaya çıkan itaat kavramının, ilk insan Hz. Âdem'le ortaya çıktığını ve insanlık tarihinin sonuna kadar da güncelliğinden bir şey yitirmeyeceğini söylemek iddialı bir yaklaşım değildir. İnsanın olduğu yerde yöneten ve yönetilenin var olduğu gerçeğinden hareketle, bu iki kesim arasındaki itaat ilişkisinin hangi temellere oturduğu, değişik dönemlerde nasıl tezahür ettiği günümüz insanının da gündeminde olan ve zihinleri meşgul eden bir sorundur. Neredeyse tarihin hiçbir döneminde itaat kültürü olmayan bir topluluğa/topluma rastlamak mümkün görünmemektedir.

İnsan zihnini meşgul eden itaat kültürünün şekli ve hangi esaslara dayalı olduğu gibi hususlar İslam toplumları için de geçerlidir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de İslam toplumlarında yöneten-yönetilen ilişkileri en önemli

* Dr., Başöğretmen, MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. E-posta: icanikli@mynet.com

problemlerin başında yer almaktadır. Zira toplumsal yönü diğer dinlere nazaran daha ön plana çıkan İslam dini, gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse Hz. Peygamber modelinde bu konuda esas alınacak bazı ilkelere temas etmiştir. Ancak Hz. Peygamberden sonraki dönemlerde yöneten yönetilen ilişkilerinin temel argümanlarının çoğu zaman Kur'an ve Hz. Peygamberin sahih sünnetine uygun şekilde geliştiğini söylemek de pek mümkün görünmemektedir. Diğer bir ifade ile bu konuda referans kabul edilen eserlerde, yöneten kesimin haklılığı ya da yönetilenlerin haklarının göz ardı edildiği görülmektedir. İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve sünnette bu konuda da insanlık için rehber olabilecek bilgilerin mevcut olduğu aşikârken, günümüz İslam dünyasında hâkim kesimin yönetmiş olduğu kitlenin haklarını, yöneten kesim lehine göz ardı ettiği de bilinmektedir. Bu durumun siyasi, sosyal ve kültürel birçok nedenleri olsa da özellikle bu konudaki hadislerin, gerek sübutu ve gerekse anlamı bakımından farklı anlayışlara imkân tanıdığını göz ardı etmek doğru değildir. Daha açık bir ifade ile İslam tarihi boyunca ve günümüzde yöneten-yönetilen ilişkilerinde özellikle itaatle ilgili hususlarda görülen olumsuzlukların temelinde birtakım hadislerin yattığı söylenebilir.

Kur'an'da ve Hz. Peygamberin uygulamalarında yöneten yönetilen ilişkilerini belirleyen ve bunun sonunda ortaya çıkan itaat anlayışının çerçevesini oluşturan temel değerlerin varlığını göz ardı etmek söz konusu değildir. Dinin temel değerlerine uygun olmayan bir itaat anlayışının ne tür rivayetlere dayandırıldığı ve bu tür rivayetlerin Hz. Peygamberin yaşayan sünnetine ne kadar uyduğu gibi sorular, bu kısa çalışmada cevaplanmaya çalışılacaktır. Amaç sadece resmî düzeyde yöneten-yönetilen ilişkilerini ele almak değil bireysel, siyasi ve dinî cemaat grupları içerisindeki yöneten-yönetilen ilişkileri de dâhil olmak üzere itaat anlayışın çerçevesinde görülen olumsuzlukların çözümüne katkıda bulunmak, bu konuda da Kur'an ve Hz. Peygamberin sünnetine uygun sağlıklı bir İslamî anlayış geliştirmektir.

1. Mutlak İtaate Vurgu Yapan Ayetlere Örnekler

Kur'an'da Allah'ın mutlak anlamda hükümler olduğunu, yerde ve gökte bulunan bütün varlıkların ona kayıtsız şartsız boyun eğdiğine işaret eden çok sayıda ayet mevcuttur. Her ne kadar bu ve benzer ayetlerin yöneten yönetilen arasındaki itaatın sınırları ile doğrudan bir ilişkisinden söz etmek mümkün değilse de daha sonraki dönemlerde, yönetilen kesimin karşısındaki konumunu daha da güçlendirmek isteyen yönetenlerin, kendi güçleri ile Allah'ın gücü arasında ilişki kurma ve kendilerini Allah'ın yeryeryüzündeki gölgesi kabul etmeleri düşüncesi sebebi ile bu gibi ayetleri tekrar hatırlatmanın yararlı olacağı düşünülmektedir. Kur'an'da yer alan "*Bilmedin mi ki, göklerin ve yerin mülkü yalnız Allah'ındır. Sizin için Allah'tan başka ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı*

vardır.”¹ “O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları korumak kendisine ağır gelmez. O yücedir, büyüktür.”² “... Dikkat! Yaratma ve emr, O'na aittir...”³ gibi ayetler buna örnektir.

Ayetlerde de işaret edildiği gibi mutlak anlamda hükümlerliliğin Allah'a ait olması, insanların hiçbir şey yapamayacağı ve elinin kolunun bağı olduğu anlamına gelmemektedir. Yine Kur'an'da Allah insanlardan yeryüzünün imarını ve yaşanabilir hale getirilmesini istemektedir.⁴ İnsanlardan yeryüzünün imar edilmesinin istenmesi, hem ferdi sorumluluk hem de yönetimde bulunan kimselerin sorumluluğudur. Kur'an itaatin, yöneticinin şahsına değil, kanunlara ve kurallara olduğuna vurgu yapar. Diğer bir ifade ile Allah, Hz. Peygamberin şahsında Kur'an'a inanmış herkese hitap ederek insanlar arasındaki ilişkilerin ve uygulamaların Kur'an çerçevesine olmasını da insanlara öğütler. Bu çerçevenin sınırlarının ne olduğuna; “Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma ve onların Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşrtmalarından sakın.”⁵; “Biz sana kitabı gerçek ile indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin.”⁶; “Yoksa câhiliyye hükümünü mü arıyorlar? İyice bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?”⁷ gibi ayetleri örnek vermek mümkündür.

Kur'an'da doğrudan yöneten ve yönetilen kesimi ilgilendiren ve yöneticiye itaatin gerekli olduğunu ortaya koyan ayet ise “Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Elçiyeye ve sizden olan buyruk sahiplerine itaat edin..”⁸ şeklinde yer almaktadır. Bu ayet genel anlamda yönetilen kesimin yöneticilerine itaat etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ancak Kur'anî anlamdaki bir itaat, belirli şartlara bağlı olup, bunun çerçevesinin ne olacağı bizlere hatırlatılmaktadır. İtaatin belirli şartlarda gerçekleştiğini işaret eden ayetlerden bazıları da şunlardır:

“Kendilerine hainlik edenleri savunma, zira Allah daima hainlik yapıp günah işleyen insanı sevmez.”⁹; “Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Müsriflerin emirlerine boyun eğmeyin. O kimseler yeryüzünde fesat yaparlar. (Onlar) ıslah yapmaz kimselerdir.”¹⁰; “...Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz ve nefsinin arzusuna uyan ve işi, hep aşırılık olan kişiye itaat etme.”¹¹; “...Rabb'inin hükmüne kadar sabret, onların günah işleyen ve inkârcı olanlarına uyma.”¹²; “Şüphesiz Rabb'in kim(ler)in kendi yolundan saptığını ve kimlerin yolda olduğunu en iyi bilen O'dur. Öyleyse yalanlayanlara itaat etme.”¹³

1 2. Bakara, 107.

2 2. Bakara, 225.

3 7. A'râf, 54.

4 Bkz., 2. Bakara, 30; 10. Yunus, 14; 6. En'am, 165; 7. A'râf, 10; 45. Câsiye, 13; 35. Fâtr, 39; 38. Sâd, 26.

5 4. Nisâ, 105.

6 5. Mâide, 49.

7 5. Mâide, 50.

8 4. Nisâ, 59.

9 4. Nisâ, 107.

10 26. Şûrâ, 150-152.

11 18. Kehf, 28.

12 76. Dehr, 24.

13 67-68. Kalem, 7-8.

Görüldüğü gibi bu ayetler her ne kadar doğrudan yönetimle ilgili olmasa da en azından nelere itaat edileceği ve nelere itaat edilemeyeceği hususunda bir ölçü ortaya koymaktadır. Ayetlere kıyasla, bu ölçülerin idarî işler için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Hainlik yapanlara, müsriflere, işleri aşırı olanlara, günah işleyen inkârcılara ve İslam'ı yalanlayanlara itaatın zorunlu olmadığını bu ayetlerden anlamak mümkündür. Kur'an bir yandan "buyruk sahiplerine itaat"i emrederken, zikredilen ayetlerdeki olumsuz tavır ve hareketlerle bu itaatın ortadan kalkacağını da bizlere hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Kur'an, kuralsız ve sınırsız bir itaat anlayışını ön görmemektedir.

2. İtaati Belli Şartlarda Öngören Rivayetler

Hadis kitaplarında, yöneticiye itaati konu edinen epeyce rivayet mevcuttur. Bazı rivayetlerde itaat belli şartlar çerçevesinde gerçekleşirken, bir grup rivayetlerde de hiçbir şarta bağlı olmadan, sadece yönetenlerin haklarını ön plana çıkararak, Kur'an'a ve Hz. Peygamberin uygulamalarına uymayan itaat anlayışı telkin edilmektedir. Elbette toplumsal düzenin sağlanması, bireyler arasında sağlıklı bir iletişimin olabilmesi için Hz. Peygamber tarafından buna yönelik hem yönetenin hem de yönetilenin hukukuna işaret eden rivayetlerin olması normal bir durumdur. Asıl sorun sadece yöneticinin konumunu daha da pekiştiren rivayetlerin Hz. Peygambere isnat edilerek, bunların dinin nasları imiş gibi telkin edilmesidir. Bu iki kategorideki rivayetler aynı zamanda birbirine zıt anlamlar içerdiği için sanki Hz. Peygamberin sözlerinde bir çelişki varmış şüphesine de kapı aralamaktadır. Dolayısıyla bu durum diğer konularda olduğu gibi yanlış peygamber telakkisinin toplumda yerleşmesine yol açmaktadır.

Bazı rivayetlerde itaat, idarecinin Kur'an'a uygun hareket etmesine ve kötülüğü emretmemesine bağlanmaktadır. Birçok hadis eserinde yer alan "Kötülüğü emretmedikçe, Müslüman kıtmseye, sevdiği ve sevmediği şeyde dinlemek ve itaat etmek vardır. Eğer kötülükle emredilirse dinlemek ve itaat yoktur."¹⁴ rivayeti buna örnektir. Aynı çerçevede Yahya b. Husayn'dan gelen rivayette de Hz. Peygamberin Veda Hutbesinde "Üzerinize, sizleri Allah'ın kitabına göre idare edecek bir köle bile yönetici olarak tayin olursa, sizler o yöneticiyi dinleyip itaat ediniz."¹⁵ hükmü yer almaktadır. Ebû Hureyre'den gelen başka bir rivayette ise Rasûlullah, "Neşende, kederinde, zorluğunda, kolaylığında dinlemek ve itaat etmek senin üzerine vaciptir"¹⁶ buyurmaktadır.

14 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II, 17; Buharî, 93. *Ahkâm*, 4. VIII, 105-106; Müslim, 33. *İmâre*, 8, H. No: 1839, III, 1469; Davud, *Cihad*, H. No: 2626, III, 41; el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî*, İmâre, 95, XXIII, 42; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14852, VI, 63.

15 Müslim, 33. *İmâre*, 8, H. No: 1838, III, 1468; Tirmizî, *Cihad*, 28, H. No: 1758, III, 125; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14396, V, 790.

16 Abdurrazzak, *el-Musanna'af*, H. No: 20686, XI, 331; Müslim, 33. *İmâre*, 8, H. No: 1846, III, 1467; İbn Mâce, 24. *Cihad*, 40, H. No: 2864, II, 956; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14393, V, 789; el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî*, İmâre, 82, XXIII, 37.

İtaatin gerçekleşmesine yönelik Ebû Zerr'in "Dostum bana, üzerimize tayin edilen kimse, azası eksik bir köle de olsa dinleyip itaat etmemi tavsiye etmiştir"¹⁷ şeklindeki sözü hadis kitaplarında yer almaktadır. Aynı rivayet Buharî'de; "Üzerinize başı siyah üzüm gibi olan Habeşli bir köle dahi yönetici olarak tayin olsa dinleyiniz ve itaat ediniz."¹⁸ şeklindedir.

Kur'an'ın temel değerlerine ve Hz. Peygamberin misyonuna uygun bir itaat anlayışının hangi esaslara göre şekilleneceği de hadis kitaplarında yer almakta olup, Hz. Peygambere bir grup sahabe arasında geçen ve aşağıda rivayette yer alan olay buna örnektir.

"Hz. Peygamber bir seriyye gönderip, onlara ensardan bir adamı seriyye komutanı olarak tayin eder. Hz. Peygamber, askerlerin ona itaat etmesini emreder. Komutan askerlere kızar ve "Hz. Peygamber bana itaat etmenizi emretmedi mi?" der. Askerler de evet, diye cevap verir. Sonra onlara odun toplayıp ateş yakmasını emreder. Askerler de odun toplar ve ateşi yakarlar. Komutan askerlerine ateşe girmelerini emreder. Bunun üzerine askerler birbirlerine bakar ve "Biz Hz. Peygambere ateşten kaçmak için tâbi olduk, biz ateşe mi gireceğiz?" derler. Karşılıklı konuşmalardan sonra, olay Hz. Peygambere intikal ettiğinde, Peygamber; "Eğer ateşe girmiş olsaydınız oradan ebedî olarak çıkamazdınız, itaat ancak meşru olan işler içindir"¹⁹ buyurmuştur. Aynı hadis Müslim'de de yer almakta olup, hadisin son kısmında "Allah'a isyanın olduğu yerde itaat yoktur. İtaat ancak ma'rûf şeylerdedir"²⁰ ibaresi yer almaktadır. Rivayetler incelendiğinde yöneten yönetilen arasındaki itaat ilişkisinin emredilen işin "maruf olma" şartına bağlandığı görülmektedir. "Allah'a asi olanlara itaat yoktur."²¹ rivayeti ile de itaatin farklı bir boyutuna dikkat çekilmektedir.

Hz. Peygamberin ensardan bir şahsı seriyye komutanı olarak tayin etmesi, daha sonra komutanın ateşe girmelerini emretmesi, olayın Hz. Peygambere intikal etmesi neticesinde ise Hz. Peygamberin "İtaat ancak makul olan emirler içindir"²² veya Müslim'deki ifadesi ile "Allah'a isyanın olduğu yerde itaat yoktur,

17 Muslim, 33. *İmâre*, 8, H. No: 1837, III, 1467; İbn Mâce, 24. *Cihad*, 39, H. No: 2860, II, 955.

18 Buharî, 93. *Ahkâm*, 4, VIII, 105; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14816 VI, 54. Bu tür rivayetleri İbn Kuteybe *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis* isimli eserinde Kaade'nin delilleri arasında saymaktadır. Dolayısıyla bu tür rivayetler hakkında ihtiyatlı davranmak lazım. Çünkü fırkalar kendi görüşlerini hadisçiler yoluyla desteklemek yoluna gitmiştir. (Bkz., İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, 59-60.

19 Buharî, 93. *Ahkâm*, 4, VIII, 106; İbn Mâce, *Cihad*, H. No: 2863, II, 955; Ebû Dâvud, *Cihad*, H. No: 2625, III, 40; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14400, V, 792; el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî*, *Cihad*, 146, XIV, 44, *İmâre*, 94, XXIII, 41.

20 Muslim, 33. *İmâre*, 8, H. No: 1840, III, 1469; Tirmizî, *Cihad*, 29, H. No: 1759, III, 125; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14398, V, 791.

21 Abdurrazzak, *el-Musannaf*, H. No: 20699, XI, 335; İbn Mâce, 24. *Cihad*, 40, H. No: 2865, II, 956; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14409, V, 795; Hindî, a.g.e., H. No: 14413, V, 797; el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî*, *İmâre*, 92, XXIII, 41; el-Kudâî, *Musnedu's-Şihâb*, H. No: 873, II, 55; Heysemî, *Keşfu'l-Estâr*, H. No: 1612, II, 243; Taberânî, a.g.e., H. No: 3150, III, 208.

22 Buharî, 93. *Ahkâm*, 4, VIII, 106.

itaat ancak bilinen (makul) şeylerdedir."²³ buyurması dikkat çekicidir. Söz konusu rivayet şârihlerce, seriyye komutanının askerlerini imtihan etmek istediği, askerlerine şaka niyetinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır.²⁴ Durum ne olursa olsun hiç kimse bulunmuş olduğu yöneticilik makamının kendisine vermiş olduğu güçle, yönetimi altında bulunan kimseleri keyfine göre yönetme veya imtihan etme hakkına sahip değildir. Bu olayda Hz. Peygamberin itaat konusunda ne kadar titiz davrandığı, buna yönelik nasıl bir ölçü ortaya koyduğu görülmektedir. Yöneticinin görevi, insanları gücünün yetmeyeceği şeylerle imtihan etmek değil, kendi yönetimine verilen kişileri makul ölçülerde idare etmek olmalıdır.

Hadis yorumcuları bu rivayetler çerçevesinde genel olarak masiyet durumunda itaatin ortadan kalkacağını ifade ederken, Allah'ın emrine uygun hareket eden yöneticilere de itaat edilmesi gerektiği görüşünü dile getirmiştir.²⁵ Aynı zamanda bu rivayetler irkî ve fizyolojik birtakım faktörlerin, itaatin ortadan kalkması için bir sebep olmadığını da işaret etmektedir. Ayrıca bu rivayetler, yöneticilerin ehliyet sahibi olması, Allah'ın emirlerine ters düşen bir tutum sergilememeleri, yönetimle ilgili gerekli özellikleri taşıdığı takdirde yönetici olabileceği fikrini daha da pekiştirmektedir.²⁶ İslam'ın yeni gelmeye başladığı dönemde, Arapların yönetimle ilgili hususları bilmemeleri de bu rivayetlerin hangi sosyal ortamda şekillendiği hususunda bizlere fikir vermektedir.

Hz. Peygamberin yönetime bağlı hareket etmenin gerekli olduğu fikrini, insanların hayatlarına yerleştirmek amacına yönelik dile getirdiği; "*Kim bana itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim bana asi olursa, Allah'a âsî olur. Kim yöneticisine itaat ederse, bana itaat etmiş olur. Kim de yöneticisine asi olursa, bana asi olmuş olur.*"²⁷ rivayeti Kur'an'a uygun olup²⁸ Kureyş'in kendilerine yönetici olanların yöneticiliğini tanımadığı bir ortamı nitelemekle birlikte, bir idarî sisteme uymaya teşvik, vali ve seriyye komutanları tayin edildiğinde ayrılığa düşmeden, birlikte hareket etmelerinin gerekli olduğuna da işaret etmektedir.²⁹

İtaatin sınırının belirgin bir şekilde yer aldığı rivayetlerde ana hatları ile yöneticinin; ma'siyeti (kötülüğü) emretmemesi, Allah'ın kitabına göre hükmetmesi, yöneticinin ırk, renk ve fizyolojik birtakım özelliklerden ziyade, ehliyet sahibi olmasının gerekliliği, itaatin bilinen ve makul şeylerde olduğu gibi hususlar yer almaktadır.

23 Muslim, 33. *İmâre*, 8, H. No: 1840, III, 1460.

24 Nevevî, *a.g.e.*, XII, 227.

25 Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XXIV, 224; Nevevî, *Şerhu Sahihî Muslim*, XII, 222-223.

26 Nevevî, *a.g.e.*, XII, 225.

27 Abdurrazzak, *el-Musannağ*, H. No: 20679, XI, 329; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannağ*, Cihad, H. No: 12575, XII, 212; Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, 9; Muslim, 33. *İmâre*, 8, H. No: 1835 III, 1466; İbn Mâce, 24. *Cihad*, 39, H. No: 2859, II, 954; el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî*, *İmâre*, 89, XXIII, 40; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14854, VI, 64.

28 Bkz., 4. *Nisâ*, 80 ("Kim Rasûle itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur); 3. *Âl-i İmrân*, 31 (Kim Allah'a ve Resûlüne âsî olursa ve sınırları aşarsa, içinde ebedî kalacağı cehenneme girdirilir.).

29 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 140-141.

3. Şartsız Olarak İtaati Öngören Rivayetler

İtaatin gerçekleşmesi için gereken şartlar, daha önceki bölümlerde ayetler ve bir kısım rivayetler çerçevesinde ele alınmıştı. Ancak hadis literatürü incelendiğinde şartsız ve yöneten kesimin haklarını önceleyen bir itaat anlayışına vurgu yapan rivayetlerin varlığı karşımıza çıkmaktadır. Bu kategorideki rivayetlerin, şarta bağlı olmayan bir itaati telkin ettiği için Kur'an'ın temel felsefi ve Hz. Peygamberin bu konudaki uygulamaları uygunluk arz etmedikleri görülmektedir. Dolayısı ile günümüz insanın İslam kültür mirasını sağlıklı bir şekilde anlayabilmeleri için bu kategorideki rivayetler, Kur'an ve itaatin sınırlarını belirleyen rivayetler çerçevesinde değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. Bu rivayetler incelenirken Hz. Peygamber sonrası meydana gelen siyasî olayların insanların anlayışlarında ne gibi değişiklikler yaptığı gerçeğini göz önünde bulundurmak yararlı olacaktır.

İslam ümmetinde Hz. Peygamberin vefatından hemen sonra başlayan çeşitli cereyanlar, zamanın ve olayların etkisi ile tartışmalara, çatışmalara sebep olmuştu. İçine düşülen bu inanılmaz durum, İslam toplumunu teşkil eden fertler üzerinde, elbette ki derin ve çeşitli izler bırakmıştı. Paniğe kapılmış ruhlar sığınacak bir yer bulmaya her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymuşlardı.³⁰ Dinin değerlerine bağlı bir kimse, siyasî makam ve şereflere gözünü yummuş bir müminin idrakini donduracak derecedeki hâdiselerle karşılaştığı zaman, kendisini teselli edecek ve çevresine kurtuluş yollarını gösterecek kimse olarak, Peygamberin hadislerine daha çok bağlanma yoluna gitmişti. Bu doğrudu ama artık hayatta olmayan Peygamber onlara nasıl şifa olabilirdi?³¹ Bu ise birçok konuda olduğu gibi Hz. Peygambere isnat edilen hadisler yoluyla olacaktır.

Hadis kaynaklarında hiçbir şarta bağlı olmadan yöneticiye mutlak itaati emreden çok sayıda rivayet mevcuttur. Verilecek örnekler üzerinde dahi düşünüldüğünde bu konudaki zihni kargaşanın boyutu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Yönetilen kesimin haklarını men etseler dahi yöneticilere itaati zorunlu gören şu rivayet dikkat çekicidir: Selemetu'bnü Yezid el-Cûfî, Rasûlullah'a şöyle bir soru sormaktadır: *"Ey Allah'ın Peygamberi! Bana söyle, üzerimizde bizden kendi haklarını isteyen, fakat bizim haklarımızı vermeyen devlet adamları bulunursa bize nasıl bir davranış içinde olmamızı emredersin?" dedi. Peygamber ondan yüz çevirdi, cevap vermedi. Sonra yine sordu. İkinci yahut üçüncü defada Eş'as b. Kays kendisini çekti. Rasûlullah bunun üzerine; onları dinleyin ve itaat edin. Onlara düşen ancak kendilerine, size düşen de size yüklenendir. (itaat etmenizdir)*³² Bu rivayet hadis âlimlerince, her durumda itaatin devam edeceğine delil olarak kabul edilmiş, kişiye düşen dinleyip

30 Hatiboğlu, M. Said, *Hz. Peygamberin Vefatından Emevîler'in Sonuna Kadar Siyasî-İçtimâî Hâdiselerle Hadis Münâsebetleri*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), 9.

31 A.y.

32 Muslim, 33. *İmâre*, 12, H. No: 1864, III, 1474.

itaat etmektir, eğer kişi sabredip üzerine düşeni yaparsa Allah'ın sevabını alır, yöneticilerin zulmü nedeni ile itaat ortadan kalkmaz şeklinde anlaşılmıştır.³³

Şartsız ve her durumda itaati öngören başka bir rivayet de şudur: Ebû Sellâm, Huzeyfetu'bnü'l-Yemân'dan şöyle haber vermektedir: "Yâ Rasûlallah! Biz bir şer içinde idik. Allah (c.c.) bize hayır getirdi. Şimdi bizler bu hayır içinde bulunuyoruz. Artık bu hayrın arkasından bir şer daha gelecek mi? dedim. Rasûlullah:

– Evet gelecektir! buyurdu. Yine ben:

– O şerrin ardından hayır var mıdır? diye sordum. Rasûlullah; "Evet vardır" buyurdu.

Ben yine "o şer nasıldır?" dedim,

– Benden sonra imamlar (yöneticiler) olacak, onlar benim getirdiğim hidayetle doğru yola gelmeyecek ve benim sünnetimi yol edinmeyeceklerdir. Onlar arasında öyle kimseler vardır ki, onlar kıyâm ederler, kalpleri insan cismi içinde bulunan şeytanların kalpleridir." Ben yine; "Ya Rasûlallah! Eğer ben bu uğursuz döneme ulaşırsam nasıl bir yol izleyeyim?" diye sordum. Rasûlullah ise;

– "Dinlersin ve itaat edersin. Sırtına vursalar, malın alınsa da dinle ve itaat et." buyurdu.³⁴ Mutlak itaati telkin eden son iki rivayetteki kurgu açıkça görülmektedir.

Körü körüne itaatin sabırla beslendiği ve durumun da hadislerle yansıdığı görülmektedir. Bir rivayette sabredilmesi gerektiği vurgulanmakta ve bunun karşılığı olarak da cennet vaat edilmektedir. Useyd b. Hudayr'ın rivayetine göre, ensardan bir adam Rasûlullah ile tenhaya çekilir ve "Falan kimseyi tayin ettiğin gibi beni de tayin etmez misin?" der. Rasûlullah da; "(Ey Ensar cemaati) Benden sonra sizler yakında başkalarının size tercih edildiği zamana kavuşacaksınız. Kevser havuzuna kavuşana kadar sabredin." demiştir.³⁵

Hadis şerhlerinde, yöneticilerin yaptığı her kötülüğe ve yanlışa sabrı telkin eden rivayetlerin Hz. Peygamberin mucizelerinden kabul edildiği ve yöneticiler zalim de olsa sabır edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.³⁶

Yöneten yönetilen ilişkilerinin boyutu, yöneticilerin yapmış olduğu ibadete bağlı şekilde ele alınmış, adalet, liyakat ve görevi ehline verme gibi günümüz insanlığının temel değerleri arasında olan söz konusu kavramlar göz ardı edilmiştir. Bazı rivayetlerde namaz kıldığı müddetçe yöneticiye itaat vurgusu açıkça yer almaktadır. Ummu Seleme'den gelen rivayete göre Rasûlullah şöyle

33 Davudoğlu, a.g.e., IX, 14.

34 Muslim, 33. *İmâre*, 13, H. No: 52, III, 1476. (Dârekutni bu hadis benim nazarımda Mürsel demektedir. Çünkü Ebû Sellâm Huzeyfe'den bu hadisi işitmemiştir. Hadis, Dârekutni'nin dediği gibidir. Lâkin metin birinci tarik ile sahih ve muttasıldır. Nevevî, *Şerhu Sahihi Muslim*, II, 237-238; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14370, V.780, H. No: 14373, V, 781.

35 Buhârî, 92. *Fiten*, 2, VIII, 87; Muslim, 33. *İmâre*, 11, H. No: 1845, III,1474; Tirmizî, *Kader*, 23, H. No: 2284, III, 326; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, H. No: 551, I, 204.

36 Nevevî, *Şerhu Sahihi Muslim*, XII, 232.

buyurmaktadır: “Gelecekte birtakım yöneticiler olacak, siz onların bazılarını iyi göreceksiniz, bazılarını da kötü göreceksiniz. Kim bu durumu bilir, ona göre hareket ederse, günah ve cezadan uzak olur. Kim de inkâr ederse, bu kötü işe ortak olmazsa günahından salim olur. Kim bu gibi kimselere razı olursa, ona uymuş olur. (Sahabîlerden bir grup); Ey Allah'ın Rasûlü! Onlara karşı savaşmayacak mıyız? diye sorduğunda, Peygamberimiz; “*Namaz kaldığı müddetçe hayır*” cevabını vermiştir.³⁷ Bu tür rivayetler gelecekte haber verdiği için Rasûlullah'ın mucizelerinden kabul edilmiş ve İslam'ın temel kaidelerini değiştirmedikçe, sadece fiske ve zulüm sebebiyle yöneticilere karşı koymak uygun görülmemiştir.³⁸ Dolayısıyla ile günah işleyen bir kimsenin ve zalimin arkasında bile namaz kılabilirsiniz demek için hadis uydurulmuştur.³⁹

İtaat-namaz ilişkisine vurgu yapan rivayetlerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette: “*Farz kılınan namazı her Müslümanın arkasında kılmak vaciptir. Bu kimse ister hayır işlesin, ister fâcir olsun, isterse de büyük günah işlesin durum aynıdır.*”⁴⁰ Diğer bir rivayette de “*Yâ Muaz her yöneticiye itaat et. Her imamın arkasında namaz kıl.*”⁴¹ denilmektedir. Bu ve benzer rivayetler yolu ile yöneticileri körü körüne itaatin devam etmesi sağlanmış, idarecilerin her türlü olumsuz fiilleri göz ardı edilmek istenmiştir. Dolayısıyla hem yöneticilik görevlerini yerine getirmeyen hem de fasıklık özelliğini taşıyan kimselerin imamlığını kabul edenler, tabî olarak zalimin yönetimine de taraftar olmuştur.⁴²

Hadisler kanalı ile yöneticilerde hoşlanılmayan davranışlar görüldüğünde nasıl bir davranış içinde bulunulması gerektiği de ifade edilmeye çalışılmıştır. Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet edilen bir rivayette hoşlanılmayan kimselere karşı nasıl bir yol izleneceği şu şekilde dile getirilmektedir. “Muhakkak ki benden sonra yakın bir gelecekte birtakım gayr-ı meşrû işler ve hoşlanılmayacağınız birçok şeyler meydana gelecektir. Sahabîler; “Ey Allah'ın Rasûlü, bizlerden bu işlere ulaşan olursa nasıl hareket etmemizi emredersin?” dediler. Rasûlullah da; “*Kendi üzerinizde yapmanız gereken şeyleri yaparsınız, lehinize olan (mahrum edildiğiniz) haklarınızı da Allah'tan istersiniz...*”⁴³ diye cevap vermiştir.

Kur'an'ın insanlığa öğretmeye çalıştığı ve Hz. Peygamberin misyonu ile de uyuşması mümkün görünmeyen aynı çerçevede bir başka rivayet de hadis kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır: “*Onların (yöneticilerin) haklarını verin, kendi haklarınızı Allah'tan isteyiniz.*”⁴⁴

37 Abdurrazzak, *el-Musannaf*, H. No: 20681, XI, 330; Muslim, 33. *İmâre*, 16, H. No: 1853 III, 1480; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14377-14378; el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî*, *İmâre*, 86, XXIII, 39.

38 Nevevî, *a.g.e.*, XII, 243.

39 Garaudy, *Yaşayan İslâm*, 61.

40 Ebû Dâvud, *Sunen*, *Salât*, 207, H. No: 594, I, 230; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14815, VI, 54.

41 Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, 10.

42 Kadri, Hüseyin Kâzım, *20. Asırda İslâmiyet*, 202.

43 Muslim, 33. *İmâre*, 10, H. No: 1843, III, 1472.

44 Buharî, 92. *Fiten*, 2, VIII,87; Tirmizî, *Sunen*, *Fiten*, H. No: 2190, IV,482, *Kader*, 23, H. No: 2285, III,327, *Birr*, 53, H. No: 2051, III, 239; el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî*, *İmâre*, 58, XXIII, 28.

Bu ve benzer rivayetler yolu ile hoşlanılmayan yöneticilere karşı nasıl bir davranış içinde olunması gerektiği, mevcut durumlarını devam ettirmek isteyen yöneticiler veya yönetime yakın kimselerce dile getirilmiştir. Bu rivayetler kanalı ile yöneticilerin hakları güvence altına alınmış, aksine yönetilen kesime de haklarını Allah'tan istemesi öğütlenmiştir. Hâlbuki İslam, yöneticilere büyük sorumluluklar yüklemekte, Hz. Peygamberin hayatı ve bu konudaki uygulamaları yöneticilere sınırsız yetki vermemektedir. Peygamberlik öncesi ve sonrası hayatında söz konusu rivayetlerde dile getirilen hususları doğrulayacak nitelikte bir uygulaması bulunmayan Hz. Peygamberin, zikredilen rivayetleri ifade etmesi dile getirilen nedenlerden dolayı mümkün görünmemektedir. Bu sebeple, Kur'an ve sahih sünnete aykırı olan bu rivayetleri, yöneten-yönetilen ilişkilerini düzenleyen bir delil olarak görme imkânı da yoktur. Tayyip Okiç, "Yöneticilerin haklarını verin, kendi haklarınızı da Allah'tan isteyiniz" rivayetinin İncil'deki "Kayser'in şeylerini (haklarını) Kayser'e ve Allah'ın şeylerini (haklarını) Allah'a ödeyin."⁴⁵ ibaresiyle benzerlik arz ettiğini belirtmektedir.⁴⁶

Yöneticilerde görülen istenmedik davranışlar görüldüğünde ona karşı çıkılmaması, cemaatin bütünlüğünün bozulmaması, itaatten çıkan kimsenin cahiliye ölümü ile öleceği gibi düşünceler de hadis kitaplarında yer almıştır. Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette, Hz. Peygamberin şöyle dediği nakledilmektedir: "Her kim itaatten çıkar ve topluluktan ayrılır da bu hâl üzere ölürse cahiliyye ölümü ile ölmüş olur. Her kim körü körüne açılmış bir sancak altında savaşır, sadece soyu için öfkelenir, ya da soy davasına çağırır, ya da soy davasına yardım eder ve bu yolda öldürülürse, böyle kimselerin ölümü de cahiliyye ölümü gibidir. Her kim ümmetimin müminlere karşı işlediği cinayetlere aldırılmaz, sonucunun vebalinden korkmaz ve hiçbir ahid sahibinin ahidine vefa etmez bir halde iyi kötü ayırımı yapmaksızın saldırarak ümmetime karşı ayaklanırsa, o benden, ben de ondan değilim."⁴⁷ Bu rivayetin değişik lafızları da değişik hadis kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır: "Kim imamı olmadan ölürse, cahiliyye ölümüyle ölür..."⁴⁸; "Kim cemaatten ayrılırsa, İslam'dan ayrılır..."⁴⁹ ve "Kim Müslüman cemaatinden ayrılırsa, onun namazı yoktur..."⁵⁰ Kurgu intibahını veren başka bir rivayette de Nâfi şöyle demektedir: "Muaviye'nin oğlu Yezid zamanında Harre Vak'asında Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mutî'nin yanına geldi. İbn Mutî; Ebû Abdurrahman için hemen bir yastık çıkarın, dedi. Bunun üzerine İbn Ömer şöyle dedi:

-“Ben senin yanına oturmak için gelmedim. Rasûlullah'tan işittiğim bir hadisi sana haber vermek için geldim. Rasûlullah; "Her kim itaatten bir karış uzaklaşırsa, Allah'a kıyamet gününde kendi lehine hiçbir delili olmayarak

45 Matta, XXII, 21.

46 Okiç, Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, 235.

47 Abdurrazzak, *el-Musannağ*, H. No: 20682, XI, 330; Muslim, 33. *İmâre*, 13, H. No: 1848, III, 1476-1478; el-Kudâi, *Musnedu's-Şihâb*, H. No: 450, I, 277.

48 İmam Zeyd, *el-Musned*, Kitâbu's-Siyer, 322; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14863, VI, 65.

49 el-Heysemî, *Keşfü'l-Estâr*, H. No: 1634, II, 251.

50 Said ibn Mansûr, *Kitâbu's-Sunen*, Cihad, H. No: 2496, 233-234.

kavuşacaktır. Her kim boynunda bey'atı olmayarak ölürse câhiliyye ölümü ile ölür."⁵¹ demektedir.

Söz konusu rivayet ile Harre Vak'ası arasında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu tür ilişkiler, rivayetlerin anlaşılması hususunda bizlere ipuçları vermektedir. Özellikle bu tür siyasî rivayetlerde hadis ve tarihî olaylar ilişkisi kendini daha fazla göstermektedir. Müslim Şârihi bu olayla ilgili şu bilgileri vermektedir: "Harra: Medine'nin siyah taşlarla kaplı olan yeridir. Burada Yezid b. Muaviye zamanında h. 63 tarihinde Şam askerleri ile Medineliler arasında şiddetli çarpışma olmuş, neticede Şamlılar galip gelmişlerdir. Bu çarpışmanın sebebi, Yezid'in içki kullanıp namazı bırakacak kadar yolunu şaşırması idi. Medinelileri Yezid'e ısındırmak için, Vali Osman b. Muhammed Şam'a bir heyet göndermişti ki hadiste ismi yer alan Abdullah b. Mutî de o heyette idi. Bunlar Yezid'den fevkalade ikram gördükleri halde onun içki içtiğini, namazı bıraktığını müşahede edip döndükleri vakit "Biz öyle bir adamın yanından geliyoruz ki, dini yok, şarap içiyor, hatta sarhoş olup namazı terk ediyor, tanbur çalıyor, önünde köçekler oynuyor! Allah'a şehâdet ederiz ki, biz onu hal ettik!" dediler. Bunun üzerine Medineliler Yezid'i hal edecek Abdullah b. Hanzala'ya bey'at ettiler. Yezid de üzerlerine Şam'dan bir ordu gönderdi. Harp ettiler. Ensarın kumandanı Abdullah b. Hanzala, muhacirlerin kumandanı da Abdullah b. Mutî idi. Şam ordusu ise Müslim b. Ukbe'nin kumandasında idi. Abdullah harbi kaybedince Mekke'ye giderek orada Abdullah b. Zübeyr'in maiyetine girdi. Bu olaydan hareketle günümüz âlimlerince; fîsk ve fücürdan dolayı hükümdarın (yöneticinin) mün'azil (görevden alınma) olamayacağı görüşü dile getirilirse de⁵² bizlerin her tarihî olayı hadis kabul etmek gibi bir zorunluluğumuz yoktur.

Yöneticilere itaati pekiştirmeye yönelik diğer bir rivayette de sabır ile cemaatten ayrılmama birlikte zikredilmektedir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette Rasûlullah'ın şöyle dediği haber verilmektedir: "*Her kim yöneticisinde hoşlanmayacağı bir şey görürse sabretsin. Çünkü İslam cemaatından bir karış ayrılan câhiliyye ölümü gibi ölür.*"⁵³ Davudoğlu, Müslim Şerhi'nde bu rivayet için "Câhiliyye ölümü"nden maksat o kimse "Dinsiz gider demek değildir. Cahiliyye dönemi Arapları keşmekeş içinde olup, hükümdar tanımaz, kimseye itaat etmezlerdi. Amirine itaat etmeyip cemaatten ayrılan bir Müslüman da onlara benzeyeceği için asi olmuş olur." yorumunu yapmaktadır.⁵⁴ Sözü edilen rivayetlerde cemaatten ayrılmama sıkı sıkıya vurgulanırken, birtakım rivayetlerde de cemaatten ayrılan kimselerin öldürüleceği hususu yer almaktadır. Ziyâd b. İläka, Arfece'nin Rasûlullah'dan şöyle işittiğini rivayet etmektedir:

51 Muslim, 33. *İmâre*, 13, H. No: 1851, III, 1478.

52 Davudoğlu, *a.g.e.*, IX, 22.

53 Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 9; Muslim, 33. *İmâre*, 13, H. No: 1849, III, 1477; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14285, V, 751; Hindî, *a.g.e.*, IX, 19.

54 Davudoğlu, *a.g.e.*, IX, 19.

"Gelecekte birtakım fitneler ve işler meydana gelecektir. Her kim ümmetini birlik içindeyken bölmek isterse, nerede olursa, onunla kılıçla öldürünüz."⁵⁵ demektir. Arfece'den gelen, yukarıda zikredilen rivayete yakın anlamda başka bir rivayette de Hz. Peygamberin: "Siyasi idare işiniz tek bir adam üzerinde iken, size biri gelir de, birliğinizi parçalamak yahut cemaatinizi fırka fırka bölmek isterse onu öldürünüz."⁵⁶ dediği nakledilmektedir.

Klasik şerh kitaplarında bu hadisler için, meşru bir yöneticiye karşı isyana kalkışan veya Müslümanların (siyasi) birliklerini parçalamak isteyen kimselerin öldürülmesi emredilmektedir. Bu gibi kimseler, önce bu eylemlerinden alıkonulur. Eğer vaz geçmezse ona karşı savaşılır. Kötülüğü öldürmeden ortadan kalkmıyorsa, o kimse öldürülür gibi yorumlar yapılmıştır.⁵⁷

Bir grup rivayetlerde de sultanların (yöneticilerin) dokunulmaz ve aşılmaz bir konumda olduğu vurgusu yer almakta ve onlara karşı hiçbir kusur işlenmemesi de öğütlenmektedir. Konumuza yardımcı olması açısından verilecek örnek rivayetler önem taşımaktadır:

"Kim Allah'ın sultanına ikram ederse, Allah da kıyamet gününde o kimseye ikram eder. Kim de, Allah'ın sultanına hainlik yaparsa, Allah ta Kıyamet gününde hainlik yapar."⁵⁸

"Sultanlara sövmeyiniz, onlar Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir."⁵⁹

"Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Zulme uğramış kimseler ona sığınır. Eğer adaletli davranırsa, halkın kendine şükürü vardır. Eğer zorbalık yapar, korkutur ve zulüm yaparsa, kendisine günah vardır. Halka da sabır vardır."⁶⁰

"İslam ve sultan (yönetici) ikiz kardeştir. Diğeri olmadan diğeri birinin islahı mümkün değildir. İslam temeldir. Sultan (yönetici) ise onu koruyandır. Temelsiz olan şey yıkılır, korumasız bir şey de yok olur."⁶¹

"... Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker, güzellikle olur. Yöneticiye karşı silah çekmek sünnetten değildir."⁶²

"... Cennet asi kimselere helal olmaz..."⁶³

"Dikkat ediniz. Cennete mü'minlerden başka kimse giremez. Cennete asi olanlar da giremez."⁶⁴

Yukarıda örnek verilen rivayetler dikkatlice incelendiğinde, yöneticilerin halkı üzerinde mutlak bir yetkiye sahip olduğu düşüncesinin ön plana çıktığı

55 Muslim, 33. İmâre, 14, H. No: 1852, III, 14791; Dârekutnî, *es-Sunen*, Hudûd, 6 III, 83.

56 Muslim, 33. İmâre, 14, H. No: 60, III,1480; Ebû Dâvud, *es-Sunen*, H. No: 4762, IV,242; bkz., *Tuhfetu'l-Eşrâf*, VII, 292; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14858, VI, 64.

57 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Muslim*, XII, 241-242.

58 el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî*, İmâre, 108, XXIII, 48; el-Kudâî, *Musnedu's-Şihâb*, H. No: 419 (I/259).

59 el-Kudâî, *a.g.e.*, H. No: 922, II, 80; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, H. No: 14868, VI, 66.

60 el-Heysemî, *Keşfu'l-Estâr*, H. No: 1590, II, 233; Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-Hasene*, s. 105; Aclûnî, *el-Keşfu'l-Hafâ*, H. No: 645, I, 213.

61 ed-Deylemî, *el-Fırdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*, H. No: 396, I,117; Hindî, *a.g.e.*, H. No: 14613, VI,10.

62 el-Heysemî, *a.g.e.*, H. No: 1633, II, 251; Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, 9.

63 Said ibn Mansûr, *el-Kitâbu's-Sunen*, H. No: 2493, 232.

64 Said ibn Mansûr, *a.g.e.*, H. No: 2494, 233.

görülmektedir. Ancak Hz. Peygamberin bu husustaki uygulamaları bu rivayetlerle çelişki arz etmektedir. Gerek Kur'an'da ve gerekse hadislerde işaret edilen sorumluluk anlayışı, yöneticilere sınırsız bir yetki vermemektedir. Bu rivayetler, tek yanlı, sadece yöneticinin konumunu kuvvetlendiren bir anlayışın pekişmesine yol açar mahiyettedir. Kur'an'da, bu tür hadislerde yer aldığı gibi yönetilen kesimin ezileceğine veya yönetenlere, sınırsız itaati öngören hiçbir ayete rastlamak mümkün değildir. Bunun delili, Hz. Peygamberin yirmi üç senelik Peygamberlik hayatında, yöneten-yönetilen ilişkilerinde gösterdiği örnek davranışlardır. Ne yazık ki, Hz. Peygamber sonrası siyasi olaylar, ilk dönem safiyetini ortadan kaldırmış, özellikle yöneticiyi dokunulmaz konuma getiren bir anlayış İslam dünyasına hâkim olmuştur. Bu hâkimiyet, bugün de devam etmektedir. Geçmişin birtakım siyasi olaylarının Hz. Peygambere desteklenmesiyle, yöneticiler daha da güçlü konuma gelmiştir. Ne Kur'an'la ne de Hz. Peygamberin örnek davranışlarıyla uyuşmayan körü körüne itaat anlayışının izlerini, günümüz âlimlerinde de görmek mümkündür. Birtakım siyasi olaylar neticesinde şekillenen fikirler âdeti, her zaman üzerinde ittifak edilen fikirler olarak lanse edilmiş⁶⁵ geçmişin yanlışlarına Kur'an ve sahih sünnet çerçevesinde eleştiriler getirilme yoluna gidilmemiştir.

Söz konusu rivayetlerde ana tema olarak; haklar men edilse de itaatın vacip olduğu, sirta vurulsa, mallar elden alınsa da itaatın devam edeceği, her durumda sabır gösterilmesi, buna karşılık olarak cennet vaat edilmesi, yönetici namaz kıldığı müddetçe itaatın devam edeceği fikri, yöneticiliğin gereklerini yerine getirmeyen kimselere karşı sabır gösterilmesi ve gasp edilen hakların Allah'tan istenmesi, cemaatten ayrılmanın çok kötü olduğu, cemaatten ayrılanın öldürülmesi gerektiği, bey'atı olmayan kimselerin de cahiliye ölümü ile öleceği, sultanlara (yöneticilere) karşı yapılan her türlü hareket isyan kabul edilerek, onların Allah'ın yeryüzünde gölgesi olduğu fikrinin yerleştirilmesi gibi hususlar yer almaktadır.

Günümüzde uygulamalardan kaynaklanan bazı sorunlar dışında, insanlığın ulaştığı siyasi kültür birikimi ve ilahiyat alanında yapılan yeni çalışmalar ve bunlara bağlı zihniyet gelişimi yöneten yönetilen ilişkilerine farklı bir bakış açısını zorunlu hâle getirmektedir. Her şeyden önce yönetimde bulunan kimselerin görevi, insanların haklarını kısıtlamak değildir. İslam'ın geliş gayesinden biri de insanlara haklarını vermektir. Devlet başkanı olmak veya herhangi bir idari görevde bulunmak hiçbir yöneticiye, yönetmiş olduğu insanların haklarını kısıtlamak ve dinin emretmediği bir itaat anlayışını onlardan beklemek hakkını vermez. Hem yöneten hem de yönetilen kesimin birbirlerine karşı karşılıklı görevleri vardır. Bu bağlamda yöneten kendine düşen görevi yerine getirdiğinde yönetilenlerin yöneticilere itaati dini anlamda gerekli olur.

65 Bkz., Davudoğlu, *a.g.e.*, VIII, 718.

İnsanların, rivayetlerde yer aldığı şekli ile sırtına vurularak, haklarından mahrum edilerek, yöneticiler itaatini devam edeceğini söylemek mümkün değildir. İnsanları cahiliye bataklığından kurtarmak için gönderilen İslam Peygamberinin, yönetilenlerin sırtı dövülerek malın alınmasını teşvik etmesi mümkün değildir. Hz. Peygamberin hayatına bakıldığında, insan haklarından hayvan haklarına kadar, bütün haklar gözetilip güvence altına alınmışken⁶⁶ onun, yönetici kadrosuna nasıl böyle bir yetkiyi verebileceği de üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Bu çerçevede Hüseyin Kazım Kadri (ö.1934), zulmün yaygınlaşmasına ve normal bir şey gibi görülmesine etki eden faktörlerin başında, iman-amel ilişkisinin yanlış anlaşılmasının etkili olduğunu şu ifadeleriyle dile getirmektedir: "İmanın hakikati «kalp ile tasdik ve dil ile ikrar» sayıldıkça, içtimai ve ahlaki kanunları ortaya koymak ve yerleştirmek mümkün olmaz. Yapılan fenalıklar helâl sayılmadıkça imana zarar gelmeyeceğine inanmak, dini ve onun hükümlerini bir kuru laf derecesine indirir. Bu inanç yüzündendir ki İslam dini merasimden ibaret kaldı. İslam diyarını tahrip eden, katliamlar yapan, evler ve ocaklar söndüren, en şenî rezillikler ihtiyar ve itiyat ile ahlakın bozulmasına yol açan, insanları haklarından, hayatın nimet ve saadetinden mahrum bırakan kimseleri mümin saymak gerekti.⁶⁷ Zannediyoruz ki "iman ile İslam arasında nassen, aklen ve mantıken açık bir münasebetin, dine ve insan haysiyetine layık olacak derecede dikkate alınmamasına, İslam diyarında zulüm ve zorbalığı alışkanlık edinen zorbalara karşı daima hak ve hakikati savunabilecek teşkilatın yokluğu sebep olmuştur. Bu zorbalılar ve zalimler de bundan cüret alarak istedikleri şekilde İslam âlemini ve Hz. Peygamberin "İyâlullah" tabiriyle vasıflandırmış olduğu halkı, ayaklar altında çiğneyerek, onlara hakaret ve zulüm yapmışlardır. Hâlbuki İslam nazarında "zulüm" ile "küfür" ikizdir."⁶⁸

Söz konusu rivayetlerde her duruma sabır gösterilmesi gerektiğinin vurgulanması, buna karşılık cennet vaat edilmesi dikkat çeken başka bir husustur. Sabır, Kur'an'ın öngördüğü⁶⁹ ve müminin hayatında çok önemli yeri olan bir kavramdır. Ancak başkalarının ve yöneticilerin yapmış olduğu zulme, haksızlığa, sabır göstermeye İslami anlamda sabır demek mümkün değildir. İnsanlar tabiatı gereği, sosyal hayatlarında yapmış oldukları birtakım işlerin karşılığını dünyada görmek isterler. Her şeyin ahirete bırakılması, başkaları tarafından insanların haklarının kısıtlanarak sabır telkin edilmesi, sadece ve sadece insanları sabır adı altında sömürmeye yönelik bir davranıştır. Bu türlü rivayetlerde hep zulme uğrayanlar sabra davet edilirken, niçin zulmü yapan kimselerin de zulmü terk ederek bundan sevap almaları gerektiğine temas edilmemesi üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Bu nedenle

66 Muslim, 34. Sayd, 12, H. No: 1956, III, 1549. (Enes b. Mâlik: "Rasûlullah canlı hayvanların hapsedilip bağlanarak hedef yapılmalarını yasak etmiştir." demektedir.)

67 Kadri, Hüseyin Kazım, 20. Asırda İslâmiyet, 82.

68 Kadri, a.g.e., 84-85.

69 103. Asr, 3 ("... Ancak inanıp iyi işler yapanlar, birbirlerine haklı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka (onlar ziyandan kurtulmuşlardır).

rivayetler yoluyla sabır telkin edilerek, yöneticilerin yapmış olduğu her türlü uygulama haklı gösterilmeye çalışılmış, bu durum karşılıklı işbirliğine dayalı yöneten-yönetilen ilişkilerinin sağlıklı bir zeminde gelişmesine engel olmuştur. İslam'ın bu husustaki genel kurallarını içermeyen ferdî anlayışlar, daha sonra Müslüman milletlerin hayatlarına olumsuz yönde etki etmiş, her şeyi sabırla izah eden bir toplum ortaya çıkmıştır. Bunun olumsuz etkilerini günümüz İslam toplumlarında da görmek mümkündür. Sabır anlayışı İslam'ın öngördüğü bir anlayış olmasına rağmen, nerede ne zaman kullanılacağı bilinmediği zaman-yönetim hususunda olduğu gibi- beklenmeyen kötü sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

Hadislerde yer aldığı şekli ile yöneticinin yapmış olduğu her zulme boyun eğmesi öğütlenen halka, yöneticiyle arasındaki diyalogu sağlayan tek faktörün namaz olarak takdim edilmesi, yönetici hakkında sağlıklı bir düşünceye sahip olmak için yeterli bir yol değildir. Zulmün, haksızlığın, hakların kısıtlanmasının yaygın olduğu ve Allah'ın emirlerinin hafife alındığı bir yönetim veya yönetici anlayışında, görünüşü kurtarmak maksadıyla sadece namazla bu işi idare eden bir yöneticinin, İslami anlamda nasıl bir yönetici olduğu da düşünülme-ye değer bir konudur. Üstelik Kur'an, hakkıyla namaz kılan kimselerin tüm kötü fiillerden uzak kalacağını da vurgu yapmaktadır.⁷⁰ Bazı rivayetlerde, ister zalim, ister fasık olsun, herkesin arkasında namaz kılınabileceği hususu yer almaktadır. Bu durum, hakları kısıtlanan yönetilen kesimin, mevcut idareyi desteklediğini göstermenin bir ifadesi olarak düşünülmektedir. Körü körüne itaatin hâkim olduğu İslam toplumlarında, yöneticilerin halkına karşı görevlerini, namaz gibi önemli bir ibadeti kullanarak ihmal ettikleri söylenebilir. Hatta bazı zamanlar bu husus, reklâm malzemesi olarak da kullanılmaktadır. Bunu da, yöneticilere ve yönetimlere dinî anlamda meşruiyet kazandırmanın bir yolu olarak görmek mümkündür. Halkına zulüm yapan ve onların haklarını vermeyen bir yöneticinin arkasında namaz kılınabileceğinin rivayetler yolu ile dile getirilmesinin elbette sosyolojik ve psikolojik nedenleri olabilir. "Dinlerinin emrettiği mücadeleyi beceremeyenler, kendilerini teselli kabilinden demek istiyorlar ki biz bu adamlara karşı harpten çekinecek değiliz. Hele onlar bir namaz kılmasın, bir şeriati tatbik etmesinler, o zaman görürler. Ama ileri sürülen bu şartlar tahakkuk etmeyecek ve bu zihniyete sahip kimseler, baştakilerin namazı lüzumsuz bulacakları saati sonsuza kadar bekleyeceklerdir."⁷¹ düşüncesi bu durumu gösterir niteliktedir.

İslam'ın zulmü, haksızlığı, insan onur ve haysiyeti ile bağdaşmayan davranışları toplum hayatından kaldırmak amacı ile geldiği göz önüne alındığında, hakkı ihlal edilmiş bir kimsenin bu hakları dünyada alamayacak olması da rivayetlerin hangi amaçlar ile kullandığını göstermeye yeterli bir örnektir.

70 29. Ankebût, 45 ["...Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden men eder].

71 Hatiboğlu, a.g.e., 61.

Yönetilen kesime, yönetimde bulunan istenmeyen kimselere karşı nasıl bir tavır takınılacağı da rivayetler vasıtasıyla öğretilmiş, artık halk için herhangi bir zorluk kalmamıştır. Bunun en kestirme yolu olarak da yönetilen kesimin yöneticisi tarafından askıya alınan haklarının Allah'a havalesi olmuştur. İnsanlar sosyal hayatlarında yapması gereken birtakım işleri bu yolla terk ettiklerinden, yöneten için fazla bir problem de kalmamıştır.

İtaatin kitlesel olarak devamını sağlamaya yönelik, insanların İslam'a olan bağlılıkları ile yöneticilere olan bağlılıkları arasında irtibat kurularak, yöneticilerin her türlü haksızlıklarına karşı duruş İslam cemaatinden ayrılma olarak kabul edilmiş ve cemaatten ayrılmanın çok kötü olduğu fikri telkin edilmiş, hatta cemaatten ayrılan kimselerin öldürülmesi dahi tavsiye edilmiştir. Hadislerde yer aldığı şekli ile cemaatin gruplara ayrılmasından söz edilmektedir. Hâlbuki herhangi bir cemaat, bazı fikir ayrılıklarından dolayı, değişik alt gruplara ayrılabilir. Bu gruplar, mümin olduklarını söylüyor ve İslam'ın emir ve yasaklarına riayet ediyorlarsa bu gibi kimselerin dinden çıkmış gibi değerlendirilmesi mümkün değildir.

Hz. Peygamberin sağlığında dahi sahabe arasında bir mesele hakkında farklı görüşleri ileri sürenler olmuş, ne Hz. Peygamber ne de diğer sahabeler bu gibi kimseleri mürtetlikle suçlamıştır. Yine o dönemde birtakım insanlar farklı düşünüyor diye öldürülmesine de karar verilmemiştir. Ancak İslam toplumuna tehlike arz eden durumlarda çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler hiçbir zaman körü körüne itaati emr eder mahiyette değildir. Burada vurgulanmaya çalışılan şey, körü körüne itaatin bu gibi rivayetlerle zorunlulukmuş gibi ortaya konamayacağıdır. Bu rivayetlerin, mevcut siyasi yapıya bağlılığı devam ettirmek veya yöneticilerin mensuplarını artırmak, aksi davranan kimselerin de akıbetlerinin ne olacağı hususunu zihinlere yerleştirmek gayesiyle ortaya atılma ihtimali daha fazladır. Rivayette yer alan "*birliğinizi parçalamak yahut cemaatinizi fırka fırka bölmek isterse onu öldürünüz*" ifadesi bu duruma işaret etmektedir. Bey'atı bir başka ifadeyle yönetime bağlılığı olmayan kimse için ifade edilen 'cahiliye ölümüyle ölür' şeklindeki rivayetleri de aynı kategoride değerlendirmek mümkündür.

Cemaat dendiğinde genel anlamda Müslümanları anlamak mümkündür. Fakat bu konudaki rivayetler, mevcut siyasi yapıyı merkeze alarak, cemaat kavramını bu çerçevede değerlendirmeye yol açmaktadır. Siyasi yapıya karşı olan herkesin, İslam dışı kabul edilerek öldürülmek istenmesi, İslam'ın ruhuna uygun olmayan siyasi bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu tür rivayetlerin, çeşitli ekollerin konuyla ilgili görüşlerinin şekillenmesinde etkili olduğunu söylemek de mümkündür. Yönetimlerin zorbalık ve kaba kuvvete dayanmasındaki hedef, yönetime karşı muhalefet yapanları yok etmekten başka bir şey değildir. Muaviye hayattayken Yezid'e biatı güvence altına almak üzere yapılan toplantıda, taraftarlardan biri ayağa kalkmış Muaviye'yi göstererek "Müminlerin emiri

budur.”. Sonra da Yezid'e bakarak, “babası öldükten sonra müminlerin emiri budur.” dedikten sonra kılıcını göstermiş, “kabul etmeyenin nasibi de budur.” şeklinde bu durumu orada bulunanlara deklare etmiştir.⁷² Bu olay dahi itaat kültürünün ne şekilde oluşturulduğunu anlamaya yeter mahiyettedir.

Yöneticilerin haklarını önceleyip şartsız itaati telkin eden hadisler hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapmamız Kur'an'ın bu husustaki temel ilkelere kulak vermemizle yakından alakalıdır. Ayetler, şartsız itaati telkin eden rivayetlerin sıhhati hakkında bizlere fikir vermektedir. “...*Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz ve nefsinin arzusuna uyan ve işi hep aşırılık olan kişiye itaat etme.*”⁷³ “...*Yalanlayanlara itaat etme...*”⁷⁴; “*Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Müsriflerin –müfritlerin– emirlerine boyun eğmeyin.*”⁷⁵ ve “*Onlar yer yüzünde bozgunculuk yaparlar, ıslah yapmazlar*”⁷⁶ gibi ayetler itaatin hangi çerçevede olacağına örnektir. Daha önce yer verildiği gibi Hz. Peygamberden rivayet edilen ve itaatin sınırlarını belirleyen rivayetler; yöneticinin ma'siyeti emretmemesi, Allah'ın kitabına göre hükmetmesi, yöneticinin ırkı ve fizyolojik durumunun, ehliyet prensibinden sonra gelmesi gibi hususları içeriyordu.⁷⁷ Konuyla ilgili ayetler ve itaatin çerçevesini çizen bu rivayetler göz önünde bulundurulduğunda, her durumda itaatin gerekli olduğuna yer veren rivayetlerin daha sonraki dönemlerde ortaya çıkma ihtimali daha fazladır.

Yöneticilere kayıtsız şartsız bir itaat anlayışı, siyaset ve yönetimin ilkelerine dair yazılmış Sünnî eserlerde yer almıştır. Örneğin; Maverdî'nin *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* isimli eseri, Abbâsîlerin mutlak monarşilerinin sarsılışının tarihi devresini yansıttığı çağdır. Mâverdî, devletin oluşturulmasında rasyonel (mâkul) bir temelin bulunması fikrini reddetmektedir. Kur'an'dan halifenin mutlak iktidarının meşruluğunu çıkarmayı savunmaktadır. Yaptığı bu çıkarım ile hükümdar (yönetici) karşısında öylesine kölece bir tutum içine girmiştir ki, Kur'an'ın şura (dayanışma) prensibini bile halifenin görevleri arasında göstermemiştir.⁷⁸ Abbasî halifeliğinin, Bizans ve Pers Sâsânî monarşilerinin tarihi damgasını taşıdığı bir sırada, ideal bir halife tahayyül eden el-Maverdî'nin “*el-Ahkâmu's-Sultâniyye*” adlı eseri, kendi döneminin siyasi anlayışını yansıtmakta olup, evrensel değişmez bir siyasetin kurallarını Kur'an'dan çıkardığını söylemek pek mümkün değildir.⁷⁹ Aynı şekilde siyasi alanda yazılan bazı kitaplar ve tarihçilerin kaleme almış olduğu eserler, genelde sabır ekolünü yansıtmaktadır.⁸⁰ İslam tarihçilerinin büyük çoğunluğu; devrim niteliği taşı-

72 Abdurrazık, Ali, *el-İslâm ve Usûlu'l-Hükmi*, 74.

73 18. *Keşf*, 28.

74 67. *Kalem*, 7-8.

75 26. *Şuarâ*, 152.

76 26. *Şuarâ*, 150-151.

77 Daha önce bu rivayetler zikredilmiştir.

78 Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, 24; İnayet, *a.g.e.*, 29.

79 Garaudy, *İslâm'ın Vaadettikleri*, 75.

80 Maverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, 62.

yan ve çeşitli asırlarda İslam toplumlarının tanıdığı hareketleri “Ulu’l-Emr”e karşı başkaldırı ve bu eylemleri yapanları “isyankâr” olarak değerlendirme konusunda ittifak halindedirler.⁸¹

İslam âlimleri de yöneticilere karşı ayaklanmayı fitne ve fesadın ortaya çıkmasına, kanların akmasına sebep olacağı için haram saymışlardır. Herhangi bir karışıklık çıkması mevcut kötü durumdan daha da şiddetli kabul edilmiştir.⁸² Buna bağlı olarak, şerh kitaplarına bakıldığında, zulümle itaatin ortadan kalkmayacağı vurgulanmaktadır.⁸³

Son dönemlerde siyaset, yöneten yönetilen ilişkilerini konu edinen çok sayıda kitap ve makale çalışmaları yapılmış ve bu konuda çeşitli fikirler ifade edilmiştir. Örneğin; Fazlur Rahman’ın körü körüne itaatle ilgili; “Allah’ın emirlerine karşı gelme halinde itaat şart olmamasına rağmen, zalim bir idareciye bile boyun eğmek gerekmektedir. Bu da hadise dayandırılmaktadır. Günahkâr bir mütecevizin bile Müslümanlara imam olamayacağı ilan edilmemelidir. Namazda, özellikle cuma namazında imam olmak, halifenin görevleri arasındadır. Diğer illerdeki valiler ve onlardan da mevki itibarıyla aşağı seviyede bulunan yöneticilere imam olma yetkisini veren de yine halifedir. Dolayısıyla birinin arkasında namaz kılmamak ise böyle bir yetkinin verildiğini kabul etmemenin sembolik bir ifadesidir. Bu çeşit rivayetlerin ilk hadis mecmualarında, mesela; Mâlik (ö.179/795)’in veya Ebû Yûsuf (ö.183/799)’un eserlerinde bulunmayıp da daha sonraki hadis kitaplarında yer alması dikkat çekicidir.⁸⁴ Gerçek şu ki daha sonraki yüzyıllarda otorite karşısında mutlak bir itaati savunan ve tam bağlılığı destekleyen yeni rivayetler gün ışığına çıkarılmıştır.”⁸⁵ düşüncesi konumuza katkı sağlayacak niteliktedir.

Her durumda itaatin devam etmesi gerektiğini dile getiren rivayetlerin, Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıktığı düşüncesini destekleyen bir başka delil de Hz. Ebû Bekir’in halife seçildiğinde yaptığı şu konuşmadır: “Bu işe takatim olmadığı hâlde büyük bir iş üstlendim. Ben isterdim ki bu makama benden daha kuvvetli olan kimse gelsin. Allah’a itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Allah’a isyan ettiğimde (O’nun emirlerine) bana itaat etmeyiniz. Eğer bende kötülük üzere bir şey görürseniz, beni uyarın, şeytanın da bana musallat olacağını bilin.”⁸⁶ Güzel işlersem bana yardımcı olun, yanılırsam beni doğrultun, sıdk emanettir, yalan hıyanettir. Allah’ın izniyle hakkı alınınca-ya kadar, zayıfınız benim yanımda kuvvetli, kuvvetliniz de zayıftır. Allah’a ve

81 A. Mustafa, Nevin, *a.g.e.*, 188.

82 Nevevî, *a.g.e.*, XII, 229.

83 Nevevî, *a.g.e.*, XII, 235.

84 Fazlur Rahman, *İslâm*, 331-332, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, 101 (Ebû Yûsuf’un Kitâbu’l-Harac’ında konumuzla ilgili rivayetlere rastlamak mümkündür. Kanaatimize göre Fazlur Rahman Ebû Yûsuf’un “Kitâbu’l-Âsâr”ını kastetmiştir).

85 Fazlur Rahman, *a.g.e.*, 331-332.

86 İbn Kuteybe, *el-İmame ve’s-Siyâse*, I, 19.

Rasûlüne uydukça bana uyun, onlara isyan edersem, üzerinize itaat vazife değildir.”⁸⁷ Hz. Ebû Bekir’in bu ifadelerini gördükten sonra, insanın aklına acaba! Hz. Ebû Bekir, en yakın arkadaşı olan Hz. Peygamberin “Her durumda itaatın zorunlu olduğunu ifade eden sözlerini duymadı mı? yoksa duydu da ihmal mi ediyor?” sorusu gelmektedir. Bu varsayımların hiçbirini doğru kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Hz. Ebû Bekir’in bu sözleri, Kur’an ve Hz. Peygamber’in sahih sünnetiyle uygunluk arz etmektedir.

Körü körüne itaat anlayışına destek vermeyen uygulamaları, Hz. Ömer’in hayatında da görmek mümkündür. Örneğin; Ebû Bekir b. Abdillâh el-Huzelî, Hasan Basrî’den şöyle bir olayı nakletmektedir: “Bir gün bir adam, Hz. Ömer’e «Allah’tan kork, ya Ömer!» der. Bunu birkaç defa tekrar eder. Bunun üzerine orada bulunanlardan birisi, adamın susmasını ister. Hz. Ömer, adamı susturmak isteyen şahsa: “Onu bırak onlar söylemezlerse günahkâr olurlar, biz de bu uyarıyı kabul etmezsek sorumlu oluruz.” karşılığını verir.” Hz. Ömer karşılıklı görevlerin hatırlatılması noktasında halka bir konuşma yapar ve “Ey halk! Halk olmanızdan dolayı yapmanız gereken şey, bize nasihat etmek ve hayır işlerde yardımcı olmaktır.” demektedir. Ona göre; Allah’ın sevmediği kötü gördüğü şeylerden biri de Müslümanları yöneten kimselerin cahil olması ve halkına sert davranmasıdır.⁸⁸

Hz. Ömer’in bu ve benzer davranışlarında yöneten-yönetilen ilişkilerinin hangi çerçevede gelişmesi gerektiğine dair ipuçları vardır.

Sonuç

Bu kısa çalışmada itaat kültürünün oluşmasında etkili olduğu düşünülen hadisler esas alınmıştır. Söz konusu hadisler, Kur’an, Hz. Peygamberin uygulamaları çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Gerek yöneten ve gerekse yönetilenler karşılıklı mesuliyet ve hukuk sınırları dâhilinde hareket etmekle mükelleftir. Aksi hâlde körü körüne bir itaatten bahsetmek mümkün değildir. Kimsenin kimseye itaat etmediği anarşi ortamı, bir devlet teşkilatının halkıyla karşılıklı işbirliği sayesinde getireceği iyi ve faydalı şeylerle bağdaşmamaktadır.⁸⁹

“İtaat kültürünün Oluşmasında Hadislerin Rolü” isimli bu çalışma neticesinde, daha sonraki dönemlerde meydana gelmiş birtakım siyasi olayların, rivayetler vasıtasıyla dile getirildiğini söylemek mümkündür. Hz. Peygamberin hayatında meydana gelen olaylarda, körü körüne bir itaati göremezken, daha sonraki devirlerde, Kur’an’a ve Hz. Peygamberin uygulamalarına uymayan birtakım

87 İbn Kesir, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, IV, 493.

88 Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, 12.

89 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 155.

olaylar "ilerde şöyle şöyle olacak" gibi tabirlerle Hz. Peygambere söylenilerek, ümmetin rahatlatması sağlanmıştır. Bu durum sonraki dönemlerde, yöneten-yönetilen ilişkilerinde sağlıklı bir anlayışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Her şeyden önce yönetimde bulunan kimselerin görevi, insanların haklarını kısıtlamak değildir. Devlet başkanı olmak veya herhangi bir idari vazifede bulunmak, insanlara zulmetme hakkını vermemektedir. Bu sebeple rivayetlerde yer aldığı şekliyle, sırta vurularak, malın alınarak itaatin devam edeceğini söylemek, İslam'ın temel nasları açısından mümkün değildir. Rivayetlerde her duruma sabır gösterilmesi gerektiğinin vurgulanması ve buna mukabil cennet vaat edilmesi dikkat çekici bir husustur. Her şeyin ahirete bırakılması, başkaları tarafından insanların haklarının kısıtlanarak sabır telkin edilmesi, insanları sabır adı altında haklarını ihlal ederek idare etmeye yönelik bir davranıştır.

Yönetimde istenmeyen kimselere karşı nasıl bir tavır takınılacağı hususu yöneticilerin lehine uygun bir şekilde rivayetlerde yer almıştır. Bu gibi rivayetlerin mevcut siyasi yapıya bağlılığı devam ettirmek için ortaya atılma ihtimali daha fazladır. İslam tarihinde özellikle dört halifeden sonra cereyan eden siyasi olaylar, birtakım siyasi katliamlara sebep olmuştur. İslam ümmetinin bu türlü hadiselerden çok etkilendiğini ve yönetime geçen kimselere de genel olarak pekiyi gözle bakmadıklarını söylemek mümkündür. Bu olumsuz siyasi etkilerin ortadan kaldırılması vazifesi ise -siyasi kargaşa çıkmasını önlemek için- Hz. Peygambere isnat edilen rivayetlere verilmiştir. Böylece, siyasi olaylara göre rivayetler kendini göstermeye başlamış, istenmeyen kimselerin varlığı, Hz. Peygamber tarafından olumlu gösterilmiştir. Bu etkenlerin yöneten yönetilen ilişkilerini dile getiren bu tür rivayetlerin artmasına sebep olduğu düşünülmektedir.

İtaatle ilgili rivayetler, farklı anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Gerek Sünnî İslâm düşüncesinde ve gerekse Sünnî ekoller dışında itaatin farklı ele alındığı da başka bir gerçektir. Özellikle Sünnî düşünce ekollerinde hâkim olan genel kanaat "tek yanlı körü körüne itaate sarılmak"tır. Onların bu kanaatlerinin, o dönem için dinin naslarından kaynaklanmadan sosyal şartlar çerçevesinde geçerli olduğunu söylemek mümkün olabilir. Ancak Müslümanların böyle bir anlayışı tüm çağlar için genel kanaat haline getirmelerini savunmak Kur'an'a ve Hz. Peygamberin uygulamalarına ters düşmektedir. Sünnî İslam düşüncesinde, itaatin belli şartlarda olduğunu ileri sürenler olsa da körü körüne tek yanlı itaati savunanlar daha fazladır. Bunun sebebi, Sünnîlerin her zaman genelde, kim olursa olsun yönetimin yanında olmalarıdır. Bilinçli olarak üretilen siyasî uysallık, ahlaki pasifliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Her ne kadar Sünnîler içinde, itaati belli şartlar çerçevesinde ele alan kimseler olsa da, genel yapı içerisinde pek etkili olduklarını söyleme imkânı yoktur.

Bu çalışma neticesinde, itaatin sadece resmî düzeyde yöneten-yönetilen ilişkilerini ilgilendirdiğini söylemek mümkün değildir. İtaatle ilgili söylenenler,

siyasi ve dinî cemaat grupları içerisindeki yöneten-yönetilen ilişkileri için de geçerlidir. Çünkü aynı olumsuzlukları, siyasi ve dinî cemaat gruplarının bazılarında görmek mümkündür. Herhangi bir grup içerisindeki itaat anlayışını en güzel şekilde özetleyen olay, komutanları tarafından ateşe girmesi emredilen askerlerin komutanın bu isteğine karşı çıkmaları ve Hz. Peygamberin de komutanın tutumunun yanlış olduğunu ortaya koymasıdır.

Dinin temel kaynaklarını referans alanlar, diğer konularda olduğu gibi bu konuda da kriter olarak; Kur'an ve Hz. Peygamberin sahih uygulamalarını örnek almak durumundadır. Bu hususta da sağlıklı bir anlayış ortaya konulmak isteniyorsa, her türlü tarihî yanlışlardan ve yargılardan uzak, ana kaynaklar esas alınarak, kişilerin değil de İslam'ın ilkeleri göz önünde bulundurularak, İslam tarihinde meydana gelen olaylar sebep sonuç ilişkisi çerçevesinde bir sorgulanmaya tâbi tutularak, siyasi yenilenme gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdurrazık, Ali; *El-İslâmu Ve Usûlu'l-Hukm*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, tsz.
- Abdurrazzak; İbn Hemmâm Es-San'ânî, *El-Musannaf* (I-XI), Lübnan, 1970-1972 (Ma'mer İbn Râşid'in El-Câmi Adlı Eseri, C.X, S. 379 vd.)
- Aclûnî, İsmail B. Muhammed; *Keşfu'l-Hafâ*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, H. 1351 (Ve Mısır H. 1351 Baskısı)
- Aliyyu'l-Kârî, *Kitâbu'l-Mevdûâtu'l-Kebîr*, Matbaa Amira, İstanbul, H. 1289
- Aynî; *Umdetu'l-Kârî, Şerhu Sahih'i'l-Buhârî*, Muniriyye, Mısır, tsz.
- Bennâ, Ahmed Abdurrahman; *El-Fethu'r-Rabbânî* (Li Tertibi Musnedi El-İmam-I Ahmed İbn Hanbel), Dâru's-Şihâb, Kâhire, tsz.
- Beyhakî; *Es-Sunenu'l-Kubrâ* (I-X), Haydarâbad, H. 1347.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed B. İsmail; *el-Câmiu's-Sahih* I-VIII, El-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, 1981.
- Concordanca; *Et Indices De La Tradition Musulmane*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Dârekutnî, Ali İbn Ömer; *Es-Sunen* (I-IV), *El-Medinetu'l-Munevvere*, 1386/1966.
- Dârimî, *Es-Sunen* (I-II), Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Beyrut, tsz.
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-İ Muslim Tercümesi ve Şerhi* (I-XII), Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1978.
- Deylemî, *El-Firdevs Bi Me'sûri'l-Hitâb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.
- Ebû Dâvûd, *Es-Sunen* (I-IV) Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- Ebû Yûsuf, Yakub B. İbrahim, *Kitâbu'l-Haraç*, Kâhire-1352, Ve Dâru'l-Mârife, Beyrut, tsz. — *Kitabu'l-Âsâr*, Matbaatu'l-İstikâme, Mısır, 1355.
- Fazlur Rahman; *İslâm*, Selçuk Yayınları, (3. Baskı); İstanbul, 1993.
- *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu* (Terc. Salih Akdemir), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1982.
- Garaudy, Roger; *İslâm Ve İnsanlığın Geleceği*, (Terc. Cemal Aydın), Pınar Yayınları, İstanbul, 1990.
- *İslâm'ın Vâdetlikleri*, (Terc. Salih Akdemir), Pınar Yayınları, (5. Basım), İstanbul, 1995.

- *Entegrizm*, Pınar Yayınları, İstanbul 1992.
- *Yaşayan İslâm*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995.
- Hamidullah, Muhammed; *İslâm Peygamberi*, (Terc. M. Said Mutlu-Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul, 1388/1969.
- Hatiboğlu, M. Said; "Hülâfetin Kureyşliliği", A.Ü.İ.F.D. 5840/23.
- *Hz. Peygamber'in Vefâtından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî, İçtimai Hâdiselerle Hadis Münasebetleri*, (Doçentlik Tezi), Ankara, 1967.
- Heysemî, Ali İbn Ebî Bekr; *Keşfu'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1404/1984.
- Hindî, Kenzu'l-Ummâl Fî Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl, Matbaatu'l-Belâğa, Halep 1390/1971, ve Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1405/1985.
- Humeydî, Abdullah İbn Zubeyr; *El-Musned*, Alimu'l-Kutub, Beyrut, tsz.
- İbn Ebî Şeybe, *El-Kitâbu'l-Musannaf*, Dâru's-Selefiyye, Hindistan, H. 1406.
- İbn Hacer; *Fethu'l-Bârî*, Dâru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, (1410/1989).
- İbn Hanbel, *Musned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail; *Es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Maârif, Beyrut, 1395/1976.
- İbn Kuteybe, Ed-Dineverî; *El-İmâme ve's-Siyâse*, Mahmûd Tefîku'l-Kutubi, Mısır, 1327/1909.
- *el-Maârif*, El-Matbaatu'l-İslâmiyye, Mısır 1353/1934.
- *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis* - Hadis Müdâfaası, (Terc. M. Hayri Kirbaşoğlu), Kayıhan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1989.
- İbn Mâce; *Es-Sunen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.
- İmâm Zeyd, Ali B. Huseyn; *Musned*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983.
- Kadri, H. Kazım; *20 Asırda İslâmiyet*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992.
- El-Kudâî, Muhammed İbn Selâme; *Musnedu's-Şihâb*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985.
- Mâlik B. Enes; *El-Muwatta* (I-II), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Mâverîdî; *El-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1375/1955.
- *Edebu'l-Vezîr*, *El-Ma'rûfu Bi'l-Kavânini'l-Vezâreti* *Ve's-Siyâseti'l-Mülûk*, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1348/1929.
- Müslim; *El-Câmiu's-Sahih* (I-IV), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1375/1955.
- Nesâî; *Es-Sunen*, El-Matbaatu'l-Mısriyye, Lübnan, tsz.
- Nevevî; *Şerhu Sahihî Muslim* (I-XVIII), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- Nevin, A. Mustafa; *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, (Terc. Vecdi Akyüz), İz Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- Neysabûri; *El-Mustedrek*, Ale's-Sahihayn, Mektebetu'l-Matbûati'l-İslâmi, Beyrut, tsz.
- Okiç, Tayyib; *Tefsir Ve Hadis Usûlünün Bazı Mes'eleleri*, Nun Yayınları, İstanbul, 1995.
- Said İbn Mansur; *Kitâbu's-Sunen*, Dâru's-Selefiyye, Bombay, 1403/1982.
- Şeybânî, Muhammed B. Hasan; *El-Câmiu'l-Kebîr*, Matbaatu'l-İstikâme, Mısır, 1356.
- Taberânî; *El-Mu'cemu's-Sağîr*, El-Mektebetu's-Selefiyye, Medine, 1388/1968.
- *El-Mu'cemu'l-Kebîr* (I-VII), El-Matbaatu'z-Zehrai'l-Hâdis, Musul, 1405/1985.
- Tayâlisî, Ebû Dâvud; *Musned*, Haydarabad 1321.
- Tirmizî; *Es-Sunen* (I-V), *el-Câmiu's-Sahih*, Mısır-1398/1978, (Mısır, 1382/1962.)
- Zeylaî, İbn Yusuf El-Hanefî; *Nasbu'r-Râye* (I-IV), İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392/1973.